

Krónika

Szépe György (1931–2012)

2012. szeptember 12-én eltávozott közülünk Szépe György tanár úr, a Pécsi Tudományegyetem professzor emeritusa, a pécsi Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program megalapítója, a Modern Nyelvoktatás alapító főszerkesztője, az ELTE Fordító- és Tolmácsképző tanszékének létrehozója, a Magyar Nyelvtanárok és Alkalmazott Nyelvészek Egyesületének megalapítója és örökös tiszteletbeli elnöke. A legutóbbi választmányi ülésen már tudtuk, hogy nagybeteg, kórházban van. A XXIII. MANYE kongresszus rendezéséhez még adott tanácsokat, például kicsit tréfálkozva azt javasolta, hogy a kongresszus címe „Budapesti tavasz” legyen. Ezt a tavaszt ő már nem érthette meg, pedig megígérte, ha egészsége engedi, a záró plenárison beszélni fog az alkalmazott nyelvészet elmúlt 50 évéről. A XX. MANYE Kongresszuson, amikor egyesületünk történetére tekintett vissza, előadását így fejezte be: „Köszönöm a résztvevők türelmét, amellyel meghallgatták valószínűleg legutolsó előadásomat ebben a számomra annyira kedves egyesületben.” Sajnos igaza lett, valóban az utolsó előadása volt. Nemcsak a MANYE alapító elnökétől, a magyar és a nemzetközi nyelvtudomány kiemelkedő egyéniségétől búcsúzunk, hanem olyasvalakitől, aki mindannyiunk életében meghatározó szerepet játszott: témavezetőként, mesterként, barátként, állandóan új utak keresésére ösztönző, igaz emberként.

Emlékét örökre megőrizzük.

Szépe György, a MANYE elnöke¹

Szépe György, a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének alapítója 2008-ig töltötte be az egyesület elnöki tisztségét. Utódjaként úgy illik, hogy elsősorban mint a MANYE elnökéről beszéljek róla, és a MANYE tagsága nevében búcsúzzam el tőle. Mikor azonban visszagondoltam személyes és szakmai kapcsolatunk majdnem negyven évére, rájöttem, hogy nyelvész pályafutásom során folyamatosan annyi mindent köszönhettem neki, úgy is mondhatnám, olyan sok hosszú távú projektet indított el az életemben, hogy szeretnék előbb ezért köszönetet mondani neki.

Hogy csak néhány mozzanatot említsek: a 70-es években, mint sokan mások, én is tőle hallottam először a modern nyelvészetről; tőle tudtam meg, hogy a nyelvészet izgalmas tudomány. Szorgalmasan látogattam a TIT Budapesti Nyelviskolája által rendezett továbbképzéseket, ahol rendszeresen előadott, és most is emlékszem rá, milyen izgalommal olvastam az általa szerkesztett régi *Modern Nyelvoktatás* lila köteteit, mennyi olyasmit tanultam belőlük, amiről az egyetemen nyelvszakos létemre nem is hallottam. Talán kevesen tudják, hogy a minisztérium megbízásából ő alapította meg 1973-ban a Fordító- és Tolmácsképző Tanszéket, ahol azóta is dolgozom, és amely hamarosan 40 éves évfordulóját ünnepli. A kilencvenes években az ugyancsak általa alapított pécsi alkalmazott nyelvészeti doktori programban habilitáltam, és végül ő hívott meg a pécsi doktoriskolába tanítani, ami arra ösztönzött, hogy kidolgozzam későbbi saját fordítástudományi doktori programom alapjait. És arról még nem is beszéltem, hogy állandó fordítástudományi rovatot ajánlott fel nekem az általa újraindított *Modern Nyelvoktatásban*, amelyből később saját folyóiratom, a *Fordítástudomány* csírázott ki. Ezek után még a MANYE elnöki tisztében is én követhettem. Kedves Gyurka, először is hálásan köszönöm neked azt a folyamatos szakmai támogatást, amelyet egész pályámon kaptam tőled.

Milyen volt Szépe György mint a MANYE elnöke? Tökéletes elnök volt. Szakmai tekintélye megkérdőjelezhetetlen, egyénisége szeretetreméltó, modora sziporkázóan szellemes. Mindenki ismerte, és mindenkit ismert. Mindenkinek ismerte a kutatási témáját is, és bármikor folytatni lehetett vele az egy-két évvel korábban elkezdett szakmai beszélgetést. Öröm volt neki bemutatni a kezdő kutatókat, azonnal kész volt elhelyezni egy-egy témát a nyelvtudomány rendszerében, és adni egy-két nélkülözhetetlen olvasmánycímet. A MANYE esti fogadásain mindig volt mellette egy üres szék, ahová le lehetett ülni néhány szóra. Jó volt vele beszélgetni, bármi volt is a téma, azonnal át tudta helyezni egy magasabb síkra, ahonnan az még érdekesebbnek látszott. Elnöklésének majdnem húsz éve alatt a MANYE több száz magyar nyelvtanárnak és alkalmazott nyelvésznek jelentette a szakmai közéletet. Jelentette azt, hogy előadásokat

¹ Elhangzott a Szépe György emlékére rendezett ülésen az ELTE BTK Kari Tanács-termében 2012. október 14-én.

tarthattak a MANYE kongresszusain, publikálhattak a MANYE folyóiratában, azaz neki köszönhették a folyamatos szakmai kapcsolattartást, szakmai identitásuk átélésének állandó lehetőségét.

Szépe György a MANYE vezetőjeként mindig az egyesület megújítására törekedett. Az egyesület három pillérébe, a *Modern Nyelvoktatásba*, a kongresszusokba és a vitaülésekbe folyamatosan újításokat vezetett be. A *Modern Nyelvoktatás* izgalmas, a nyelvoktatáson messze túlmutató folyóirat lett, folyamatosan érezhető volt mögötte az a szellemi pezsgés, amely a Szépe-féle pécsi alkalmazott nyelvészeti doktori programot jellemezte.

A legváltozatosabb témákban kezdeményezett egyesületi vitaüléseket: az időskori nyelvtanulástól a japán nyelvoktatás helyzetéig. Az utóbbi téma egy olyan általa kezdeményezett sorozatba illeszkedett bele, amely a világ nyelveinek és nyelvcsoportjainak a nyelvpolitikai helyzetével foglalkozik. Legutóbb, 80. életéhez közeledve *Tudománytörténeti beszélgetések* címmel tervezett sorozatot, amelyben ő és egy-egy fiatalabb pályatársa idősebb kollégákkal beszélgetett volna szerteágazó szakmánk múltjáról. 80. születésnapján azután a szaván fogtuk, és vele magával mint „célszeméllyel” indítottuk el a sorozatot – nem számítva arra, hogy ezt és számos más tervét, ötletét már nélküle kell megvalósítanunk.

Az éves kongresszusokon mindig a legfrissebb témákat tette meg a kongresszusok kerekasztal-témáinak. Személyi javaslatai a plenáris előadókra, a Brassai-díjra vagy a tiszteleti tagságra mindig találóak és eredetiek voltak. Viszszavonulását a *Modern Nyelvoktatás* főszerkesztésétől nagyon gondosan előkészítette, szinte két évig dolgozott rajta, hogy jó kezekben hagyja a folyóiratot. Az elnökség átadása után is folyamatosan konzultáltunk, utolsó e-mailjében rengeteg új ötletet adott a következő, XXIII. kongresszus rendezéséhez. Másutt a fiatalok a kezdeményezők, és az öregek a konzervatívak; ő örök kezdeményező maradt.

Szépe György tudományos kutató, tanár és tudományos szervező volt. Ahogy a tudományos kutatónak kutatási eredményekben, a tanárnak tanítványokban testesül meg az életműve, a tudományos szervezőnek intézményekben. Ilyen értelemben a MANYE mostani nemzedéke Szépe tanár úr életműve büszke részének tekinti magát. Utolsó tőle kapott feladatunk, hogy emberi és szellemi örökségét továbbadjuk a következő nemzedéknek.

Kedves Tanár Úr! Kedves Gyurka! Azt kívánjuk, hogy nyugodj békében, sőt, elégedetten. Igyekszünk eleget tenni a ránk bízott feladatnak.

Klaudy Kinga

Személyes emlékezés Szépe Györgyre

Nehéz megszokni a gondolatot, hogy Szépe György már nem lehet beszélgető társunk, nem kereshetjük föl egy elektronikus levéllel az azonnali válasz reményében. A hiány érzete késztet az alábbi néhány sor megírására, amelyben egy személyes kapcsolat emlékét próbálom meg rögzíteni.

Szépe Györgyöt az ötvenes évek végén ismertem meg, amikor még „idegen” voltam Budapesten, és vidékről fölkerült fiatalként kerestem a kapcsolataimat. Gyurkával a nyelvészet iránti érdeklődésem hozott össze azokon az alkalmon, amelyek az akkoriban ismertté váló generatív grammatikai rendszer újdonságát vitatták meg. A rendszeres összejövetelnek Szépe Gyuri volt a szervezője, ő hozta össze az előadókat és kereste az érdeklődőket. Gyurka tíz évvel volt fiatalabb nálam, de az évek különbsége nem látszott meg kapcsolatunk jellegén. Hamarosan olyan emberként tartottam számon, akin keresztül másokat is könnyen el lehet érni. Ő segített hozzá ahhoz az ismeretséghez, amelynek a révén szinte elsőként olvashattam Chomsky *Syntactic structure* című könyvét, amely akkoriban még nem volt könyvtári példány nálunk. Szakmai kérdésekben a megfelelő irodalom keresésének, fölhasználásának ügyében mindig hasznos tanácsokat tudott adni, és bámulatos pontossággal sorolta fel a könyvtári katalógussal fölérő adatokat. Óriási tájékozottsága először meglepett, de aztán természetes tulajdonságának tekintettem. Tudása nemcsak szakmai téren volt megbízható, de a világ eseményeit is hozzáértő szemmel figyelte: észrevette a jövő szempontjából lényeges történéseket, és amit ezekkel kapcsolatban megjósolt, rendszerint be is következett. Rejtély volt számomra, honnan szerzi ismereteinek tömegét. Olvasni sosem láttam, könyvtárakban sem találkoztam vele, és személyi könyvtáráról, annak nagyságáról sem beszélt soha. Bizonyára csak a legfontosabb műveket olvasta, mindig megtalálva azt a keveset, amire szüksége volt, és ami a lényegét jelentette. Nagyon sok embert ismert, és mindenkiről tudott egy jó kis történetet, de csak jót. Amikor társaságban a visszaemlékezéseiről beszélt, nem egy jó megfigyelő véleményét értettem ki a szavaiból, hanem önkéntelenül megnyilvánuló emberi tanácsokat hallottam arról, hogyan kell egy közösségbe beilleszkedni. A szakmai előmenetel terén mindenkinek segített, és mindig számítani is lehetett a segítségére. Önmagáról, a magyar nyelvészetben betölteni óhajtott vágyairól csak nagyon ritkán nyilatkozott, de mindig az élet adottságait természetes módon tudomásul vevő ember hangján, aki tudta, hogy hasznos kezdeményezések szervezésével mindenkor a megfelelő szerepet tudja betölteni. Hívó ember volt, vallásával sosem kérkedett, de annak megállapításait iránytűnek tekintette az életében.

Óriási ismeretségi köre volt, de ennek a baráti társaságnak a középpontjában nem az ő személye állt, hanem a nyelvészet. Azt nem tudom megmondani, hol a helye a magyar nyelvészek között, de azt tudom, hogy halála komoly hiányt jelent nyelvészetünkben.

Hell György

Szépe György a magyar nominális mondatról²

Az Általános Nyelvészeti Tanulmányok sorozatot külön nem kell bemutatnom senkinek sem. Az V. szám 1967-ben jelent meg, Szépe György 35 éves volt, amikor ez a cikkét közzölték benne (269–285). Életkorát azért tartom fontosnak megemlíteni, mert a sorozatnak ezt a számát jellemzően nem fiatal nyelvészek írták, hanem elismert tanárok és egyetemi oktatók: Balázs János, Benkő Loránd, Berrár Jolán, Fónagy Iván, Herman József, Hutterer Miklós, Károly Sándor, Telegdi Zsigmond, illetve Papp Ferenc, Péter Mihály és Zsilka János. A fiatal szerzők közé csak hármat, Dezső Lászlót, Kiefer Ferencet és Szépe Györgyöt lehetett számítani. A könyv egy olyan időszakban jelent meg, amikor új gondolatok, generatív elképzelések kezdtek helyet keresni magunknak a magyar nyelvészetben. Az új hangot természetesen mindenki a fiataloktól várta.

Szépe György cikke – *Megjegyzések a magyar nominális mondatról* – egy közismert és több nyelvet érintő kérdésre vonatkozik. A nominális mondatról már nagyon sokan írtak külföldön is, nálunk is, úgyhogy Szépe György választását nagyon könnyen elcsépeelt témának lehetett volna nevezni. Aktualitását azonban az adta, hogy ezt a hagyományos grammatikában megoldottnak számító kérdést a cikk egy modern elgondolásba építi be, miközben azt keresi, lehet-e róla a generatív szemlélet alapján valami újat mondani. Szépe György cikke eleget tett az elvárásoknak. A generatív grammatika ma sok mindenben más, mint amilyen a hatvanas évek közepén volt, és sok minden, amit akkor mondtak, ma már elavultnak számít, de Szépe javaslati, ha kissé megváltozott formában is, még ma is élnek. Mégsem csak ezért választottam hozzászólásom tárgyául a cikket, hanem azért, mert az igei állítmánnyal, a formális mondatleírás egészével, sőt a grammatika szerepével kapcsolatban olyan gondolatokat vet föl, amelyek még ma is nagyon aktuálisak és megfontolásra érdemesek.

A hatvanas évek közepén, a cikk írásának idején a generatív grammatika kezdeti gondokkal küzdött. Kereste új elgondolásainak formális kifejezési lehetőségeit, többek közül például azt, mi minden tartozik az ismert felszíni struktúra mellett a mély struktúrába, az hogyan jelenjen meg és milyen részletekre terjedjen ki. A magyar mondatok állítmányait Szépe György a közismert módon három csoportba sorolja: az igei állítmányok, a névszói állítmányok és az igei-névszói állítmányok csoportjába. Különböző hazai és külföldi szerzőkre hivatkozva a három csoportból csak kettőt hagy meg: a névszói és az igei-névszói állítmányokat egy csoporttá vonja össze, az elsőt a második változatának veszi. A generatív leírás szempontjából ez azzal a következménnyel járt, hogy a mélyben az akkor már javasolt auxiliary (AUX) mellett javasolja a C, a kopula felvételét is. Sorra veszi, milyen módon helyezkedhet el az AUX az ige mellett, megállá-

² A hozzászólást a Papp Ferenc Baráti Kör Szépe György-émlékülésére készítette a szerző. Az ülésen, amely 2012. december 17-én zajlott le az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének Könyvtárában, Hell György személyesen nem tudott megjelenni, hozzászólását elküldte, és engedélyével felhasználjuk.

pítja, melyik megoldás lenne a magyar számára a legmegfelelőbb, és javaslatot tesz a C elhelyezésére, hogy a V (ige), vagy az AUX terjedelmében szerepeljen-e. Mindez az akkori generatív írások aktuális napi problémái közé tartozott.

A kopula mélyszerkezeti elhelyezése mellett Szépe György cikke új kérdésekre is kiterjedt. Akkoriban a generatív grammatika a nem ragozó nyelvekre épült, és a szerkezetek leírásában csupán szintaktikai kategóriákat (NP-t, VP-t, N-t, V-t AUX-ot) használt. Ezekkel akkor még boldogulni lehetett. Mivel azonban a kopula mély szintű bevezetése után ennek felszíni eltűnésére is szabályt kellett adni, a cikk az ismert összefüggések felsorolása után arra mutat rá, hogy a törlést a ragozó nyelvekben morfológiai elemek (személyes névmások, személyragok, határozóragok) meglétéhez vagy hiányához kell kötni. Ezek jelölésére a generatív grammatikán belül akkoriban még nem voltak meg a megfelelő eszközök. A cikk a már ismert fonológiai jegyek mintájára a morfológiai jegyek felsorolására tesz javaslatot egy plusz vagy mínusz kíséretében. Szerinte a C-t a szintaktikai bázisban kellene generálni, meg kellene tartani a szintaktikai transzformációk végrehajtása után is a levezetett mondat szerkezetben, törlését viszont a plusz, mínusz morfológiai jegyek határozzák meg. Ilyen módon szerinte egy bizonyos, a környezetre érzékeny (context sensitive) szerkezethez juthatnánk, ami jelentősen kibővíthetné a generatív leírás lehetőségeit (280). Tudjuk, hogy a jegyek alkalmazása és a nyelvi környezet érzékeltetése elfogadott eljárás lett a generatív leírásban.

Az előbbi mondatok egyértelművé teszik, milyen jól elsajátította Szépe György a generatív grammatika újfajta látásmódját és azt a formális nyelvezetet is, amellyel ez az új személet egyértelművé tette megállapításait. Az irodalom, amelyet a cikk fölhasznált, meglepően nagy és meglepően széles körű. A nominális állítmányok klasszikus irodalmát nyilván már egyetemi tanulmányai során megismerte. Ennek keretében a magyarok közül Berrár Jolánra, Fokos Dávidra, Gombocz Zoltánra, Hajdú Péterre, Kalmár Elekre, Klemm Antalra, Ligeti Lajosra, Lotz Jánosra, Simonyi Zsigmondra, Veress Ignácra hivatkozik – hogy csak a klasszikusokat említsem –, a nyugatiak közül Bailly, Benveniste, Bopp, Gauthiot, Hjelmslev, Jakobson, Meillet, Sauvageot írásait említi, de Chomsky mellett ismeri Bar-Hillel, Bierwisch, Garvin, Hays, Katz és Fodor és Postal írásait is. Elismerést érdemlő tájékozottság egy 35 éves nyelvésztől.

A továbbiakban a cikknek még két megállapítására szeretnék rátérni. Ezek egyike részben még kapcsolódik a generatív grammatika akkori gondjaihoz, a másik teljesen független tőle. Mind a kettőt fontosnak és ma is aktuálisnak tartom annak ellenére, hogy a tizenhat oldalas cikkből ezek a kérdések mindössze egy oldalnyit tesznek ki.

A nominális állítmányok mély szerkezeti tulajdonságainak tárgyalása után megemlíti, hogy a „nyelvtudomány egész területén keresztülvonul az a gondolat, hogy minden igében megtalálható a kopula”. Részleteiben nem tárgyalja ezt a kérdést, de azért röviden vázolja, milyen következményekkel járna egy olyan elképzelés, amely az igét teszi a mondat egyetlen független tagjának (280–281). Tudja, hogy az akkoriban éppen csak megjelenő kategoriális grammatikát és a függőségi grammatikát ilyen elgondolások vezetik, de szembeállítja őket a generatív grammatikával, amely (akkoriban) minden mondatot egy nominális és egy

verbális részre bontott. Javaslatokat tesz egy igeközpontú generálási rendszerre, de megjegyzi, hogy a függetlenített ige föltételezése üres mondatkategóriához vezetne. A függőségi grammatika mai általános és a generatív grammatikákban is érvényesülő elterjedtsége után csak sajnálattal ismételhetjük Szépe György megállapítását: a független ige föltételezése a predikatív kettősség értékes gondolatát irtotta ki a szintaxisból.

Cikke végén Szépe György egy zárójelbe tett mondatban kérdésessé teszi, létezik-e „egyáltalában külön nyelvészet a mentális diszciplínák között” (283). Én nem a nyelvészetre vonatkozóan szeretném a kérdést aktuálissá tenni, hanem csak a grammatikára vonatkozóan, mert így közvetlenül is kapcsolatba kerülünk mai oktatásunk gyakorlatával. Tehát: önálló tudománynak/tudományágnak kell-e tekintenünk a nyelvészet egy részét, a grammatikát? Engedtessek meg nekem, hogy a kérdés megválaszolásához nagyon régi időkre, a nyelvészet kezdeteinek időszakára nyúljak vissza. Sokan Platón *Kratyloszában* látják az első nyelvészeti munkát, de az a mód, ahogy az írás a jelentés kérdését fölveti és tárgyalja, véleményem szerint inkább szemiotikai, nem pedig nyelvészeti szempontokat érvényesít. Az első valóban nyelvészeti munkákat Arisztotelésznél találhatjuk. Platóntól eltérően őt nem tisztán elméleti kérdések érdeklik, hanem a nyelv használata során létrejövő szövegfajtákat vizsgálja. Három szövegtípust különböztet meg: a vitakozás és érvelés szövegeit, a szónoklatokat és a művészi értékű szövegeket. Mindegyikkel külön munkában foglalkozik: az elsővel a *Hermeneutikában*, a másodikkal a *Szónoklattanban (Retorikában)*, a harmadikkal a *Poetikában*. Könyveiben sorra veszi az egyes szövegfajták jellegzetes tulajdonságait: a vitákra a szillogizmusok, a szónoki szövegekre az enthümémák és a metaforák, a művészi szövegekre a helyes utánczás, az események értéke, az esztétikai hatást kiváltó arányok érvényesítése a jellemző. No de hol marad a grammatika? Bár minden említett munkájában találunk a grammatikába sorolható megjegyzéseket, külön grammatikát Arisztotelész nem írt. A grammatikai ismeretekre szerinte azért van szükség, hogy érvényesítésükkel minden szövegfajta helyes legyen. Ez az elgondolása évszázadokig érvényes maradt. A grammatika a helyes beszéd, a helyes írás, a helyes értés eszközének számított, és tanítása ennek a célnak volt alárendelve. Az önálló grammatika csak a 17–18. században jelent meg, és azóta szerepel az oktatott tantárgyak között. Ma, amikor a nyelvészet sokféle grammatikával dolgozik, komoly gondot okoz, melyik rendszert tekintsük az iskolai oktatás szempontjából egyedül helyesnek. Nem lenne jobb az önálló grammatika helyett a szövegeknek alárendelt nyelvhelyességi ismereteket tanítani: helyes beszédet, helyes írást és helyes értést? Számomra Szépe György 1967-es cikkének utolsó mondata ennek a kérdésnek a megválaszolását sürgeti.

Hell György